

PÓDA BERNADETT

Szent László megjelenítése a középkori szövegekben és dallamokban

Egy királyszent nemzeti jelentőségét, politikai tetteit a történészek nemegyszer számba veszik, s újraértékelik. Az egyháztörténészek igyekeznek föltárni személyiségének összetevőit, hitének motívumait, cselekedeteinek indítékait, hogy a történelmi valósághoz hűen tudják megrajzolni alakját, valamint életművét, életszentségét elfogulatlanul értékelhessék.¹

Egy szent megítélésénél történelmi bizonyító ereje van nemcsak az okleveleknek, művészi ábrázolásoknak, hanem az ünnepén elhangzó liturgikus szövegeknek és dallamoknak is. Ezek elemzésével kívánom megrajzolni a harcos és szent uralkodó alakját. Bemutatni azt, hogyan tartják ébren László király emlékét a liturgikus szövegek, melyek aztán évszázadokon át kifejtik hatásukat.²

A reformáció koráig Várad volt a László-kultusz középpontja. A Legendának László temetéséről szóló része, és más emlékek segítették a sír körül kialakult kultusz kibontakozását.³ Nagyváradnak török kézre jutásával, mikor a megszállók László sírját feldúlták, csökkent a László-kultusz. Csak akkor lendül fel megint jobban, amikor az elveszett fejkerekye a XVII. század közepén Bécsbe került és a főpapok *panegyrissekkkel* tisztelegtek Szt. László emléke előtt.

A középkori egyházi irodalomnak a magyar szentekre vonatkozó költői alkotásait Dankó József gyűjtötte össze.⁴

¹ Vö. Mezey László: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Bp., 1980, Szent István Társulat, 137. p.

² A Lászlóval kapcsolatos fennmaradt középkori liturgikus szövegek közül csak a verses officiumot és az 1192 körüli László himnuszt illetve László-szekvenciát elemzem.

³ Szövegét Bartoniek Emma adta ki: Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque Arpadianae gestarum*. Tom. 2. Budapestini 1938, 515–527. p. Magyar fordítását Kurcz Ágnes készítette el: *László király emlékezete*. Bp., 1977, 51–59. p. – A László kultuszról részletesen ld.: Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa”. *Szent László a magyar kultúrtörténetben*. Bp., 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó.

⁴ *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*. Bp., 1893.

Az itt közöltek közül a magyar szentek szempontjából a verses officiumok a legfontosabbak. Jelentőségüket bizonyítja az is, hogy ezeket sok misekönyv és breviárium megőrizte. A zsolozsma latin nyelvű szövege több kiadásban látott napvilágot. Ennek forrásjegyzékét Radó Polikárp állította össze.⁵

A Lászlóval kapcsolatos irodalmi forrásokat két részre oszthatjuk: egyikbe tartozik a *Gesta* és a tőle függő *Krónika*, a másik részt a liturgikus szövegek, a *historia rhythmica*, *himnusz*, *szekvencia*, *miseszövegek*, és a *legendák* alkotják. Míg az alak ábrázolásához az irodalom elegendő segítség, a morális tulajdonság leírásához klerikusi tájékozottság is szükséges.

História a neve a középkori, hazai liturgikus szokás szerint egy ünnep, vagy vasárnap éjszakai zsolozsmájához (*matutinum*) énekelt kilenc antifóna és kilenc rezponzorium együttesének. Hozzávették ehhez még a hajnali óra (*ad Laudes*) öt illetve hat antifónáját is. Ezekben az elsősorban a biblikus könyvekből vett, illetve patrisztikus és hagiografikus szövegek hatását mutató antifónákban és rezponzoriumokban sokszor költői szárnyalással fejeződik ki az ünnep, rajzolódik ki a szent király életének legjellemzőbb vonása. László kanonizációja (1192, III. Béla) és ünnepeinek a liturgikus évben való elhelyezése, szükségessé tette az új szent király liturgikus szövegekkel, tehát saját „historiá”-val, s ahhoz csatlakozó himnusszal, miseszöveggel, s a misében énekelt „prózával” (szekvenciával) történő megünneplését. Ezek inkább költői alkotások.⁶

Az officium (más néven *historia rhythmica*) két különböző jellegű szövegcsoportha válik szét: az antifónák és rezponzoriumok együttesére. Az antifónák a zoltárokat kísérik, a rezponzoriumok az olvasmányokat követik. A középkori magyarországi elrendezés szerint az ünnepeken mindkettőből kilenc-kilencre volt szükség.⁷

⁵ Athleta Patriae. 140–142. p.

⁶ Athleta Patriae. 35. p.

⁷ Ld. Wilson-Dickson, Andrew: *A kereszténység zenéje*. Bp., 1994, Gemini, 33–43. p.

A verses officium felépítése⁸

I. VESPERÁS	Antifóna 1	Fons aeternae pietatis
	Zsoltár	
	Antifóna 1	Fons aeternae pietatis
	Antifóna 2	Salve rex benigne
	Zsoltár	
	Antifóna 2	Salve rex benigne
	Antifóna 3	Confessor Domini, Ladislae
	Zsoltár	
	Antifóna 3	Confessor Domini, Ladislae
	Antifóna 4	Regis regum
	Zsoltár	
	Antifóna 4	Regis regum
	Antifóna 5	Confessorum regem adoremus
	Zsoltár	
	Antifóna 5	Confessorum regem adoremus
	Olvasmány	
	Responzórium	Salve rex benigne
	Himnusz	Regis regum civis, ave
Magnificat		
Antifóna a Magnificathoz	Confessor Domini, Ladislae	

MATUTINUM	Antifóna 1/1	1. Nocturnus	Hic iniquis non consensit
	Zsoltár		
	Antifóna 1/1		Hic iniquis non consensit
	Antifóna 1/2		Rex a Christo constitutus
	Zsoltár		
	Antifóna 1/2		Rex a Christo constitutus
	Antifóna 1/3		Tua Christus est gloria
	Zsoltár		
	Antifóna 1/3		Tua Christus est gloria
	Olvasmány		
	Responzórium 1/1		Edoctus spiritus sancti gratia
	Olvasmány		
	Responzórium 1/2		Diuturnus excubiis
	Olvasmány		
	Responzórium 1/3		In iudicandis

⁸ Athleta Patriae 148–155. p. alapján.

	Antifóna 2/1	2. Nocturnus	Invocatem exaudivit
	Zsoltár		
	Antifóna 2/1		Invocatem exaudivit
	Antifóna 2/2		Scuto bonae voluntatis
	Zsoltár		
	Antifóna 2/2		Scuto bonae voluntatis
	Antifóna 2/3		Admirabile
	Zsoltár		
	Antifóna 2/3		Admirabile
	Olvasmány		
	Responzórium 2/1		In naturalibus bonis
	Olvasmány		
	Responzórium 2/2		Hunc circumdat veritas
	Olvasmány		
	Responzórium 2/3	Salve rex benigne	
	Antifóna 3/1	3. Nocturnus	Domine, qui operatus
	Zsoltár		
	Antifóna 3/1		Domine, qui operatus
	Antifóna 3/2		Ladislaus honoratur
	Zsoltár		
	Antifóna 3/2		Ladislaus honoratur
	Antifóna 3/3		Hic accepit
	Zsoltár		
	Antifóna 3/3		Hic accepit
	Olvasmány		
	Responzórium 3/1		De radice regiae
	Olvasmány		
	Responzórium 3/2		Jesu bone
Olvasmány			
Responzórium 3/3	Surge, gaude Pannonia		

LAUDES	Antifóna 1	Sancte iste indutus
	Zsoltár	
	Antifóna 1	Sancte iste indutus
	Antifóna 2	Jubilate
	Zsoltár	
	Antifóna 2	Jubilate
	Antifóna 3	Qui passus est propter nos
	Zsoltár	
	Antifóna 3	Qui passus est propter nos
	Antifóna 4	Mundialis fabricae
	Zsoltár	

	Antifóna 4	Mundialis fabricae
	Antifóna 5	Laudet te, rex gloriae
	Zsoltár	
	Antifóna 5	Laudet te, rex gloriae
	Canticum Zachariae	
	Antifóna a Canticumhoz	Benedictus est Salvator
II. VESPERÁS	Antifóna 1	
	Zsoltár	
	Antifóna 1	
	Antifóna 2	
	Zsoltár	
	Antifóna 2	
	Antifóna 3	
	Zsoltár	
	Antifóna 3	
	Antifóna 4	
	Zsoltár	
	Antifóna 4	
	Antifóna 5	
	Zsoltár	
	Antifóna 5	
	Magnificat	
	Antifóna a Magnificathoz	O sancte rex, Ladislac

I. Vesperás (vecsernye)

Valamely zsoltár első verséből vett részlettel és a rá adott válasszal kezdődik, majd öt zsoltár következik, mindegyik a saját antifónájával.

Ezután rövid olvasmány (*lectio brevis*) következett, majd az átzetető responzórium után a himnusz vezetett a Magnificat énekléséhez. Ez szintén antifóniával kezdődik és végződik.

Matutinum (hajnali ima)

Ez díszesebb volt, mint a vecsernye. Kilenc zsoltár végigéneklésére épült. Ezek három „*nocturnus*” (éji zene)-csoportot alkotnak és felolvasásokkal váltakoznak, melyeket viszont válaszok követnek.

A *responzórium* újabb lépést jelent az ének díszesebbé válásában. Ez valójában énekben kifejezett válasz a Szentírás felolvasott részére.

Laudes (*reggeli dicséret*)

Hasonlóan az I. Vesperáshoz, ez is öt zsoltárra épül, melyek szintén saját antifónával rendelkeznek. A zsoltárok után olvasmány, rezponzórium, stb. helyett a Benedictus (Canticum Zachariae) áll.

II. Vesperás (*vecsernye*)

A liturgikus gyakorlat szerint a nagyobb (duplex illetve semiduplex) ünnepek két vesperással rendelkeznek, melyek közül az első a jelentősebb.⁹ Szerkezete az I. Vesperást követi, eltérést jelent azonban, hogy az 5. zsoltár antifónája után olvasmány, rezponzórium és himnusz helyett a Magnificattal zárul.

Sequentia (*prosa*)

Keletkezésükről nem tudunk semmi bizonyosat a szó a megismételt *Alleluja jubilus* további melizmatikus kibővítését jelentette, ezt látták el szöveggel. Ennek a neve *prosa*, a dallamé pedig *sequentia*. A *Nove laudis extollamus* szekvencia a *Szent Kereszt* szekvencia (Sequentia de Sancta Cruce) adaptációja, valószínűleg 1192-ben vagy után keletkezett a László-kultusz központjában, Váradon.¹⁰ Újabban Magyar Zoltán feltételezi, hogy Eulinus váradí püspök a szerzője mind a szekvenciának, mind pedig a himnusznak.¹¹

*O quam felix quam praeclara
Varadini fulget ara
Tuo claro nomine*

*Ó, mily boldog s milyen ékes,
Szent nevével fényesség
Várad híres temploma*

Ezek a sorok a király végleges nyugvóhelyévé rendelt váradí székes-egyházra vonatkoznak. Végül megjelenik a Lászlót tényleg megkoronázó Krisztus:

⁹ Braun, Joseph: *Liturgisches Handlexikon*. Regensburg, 1924, 362. p. „vesper”

¹⁰ Magyar fordítását ld. Csanád Bélától: *László király emlékezete*. Bp., 1977, 30–33. p.

¹¹ Magyar Zoltán: i. m. 406. p. Eulinust, mint királyi klerikust korábban III. Béla küldte Párizsba, hogy zenei tanulmányokat folytasson. Az 1192-es szentté avatás idején már negyedik éve Várad püspöke.

*Assistentes regis laudi
coronator regis laudi
atque servus sancti regis
post hanc vitam tui gregis
transfer ad palatia*

*Urunk, ki megkoronáztad,
Hallgasd meg, kik itten állnak
S szent királyunk hű szolgálait
Ez életből egykor átvidd
Mennyei palotádba*

Himnusz

Az adaptált szekvencia összeköttetésben van a himnusszal (*Regis regum civis ave!*).¹² Azt, hogy a szekvencia is, a himnusz is a szentté avatott király tiszteletére készült, a szekvencia első sora árulja el: „*Nove laudis extollamus*”, valamint a himnuszban: „*Nova novi regis laude...*”

Az első strófában a vers hőstét, az ünnepelet szent királyt szólítja meg a költő. A király feladata, hogy országának kormányzója és a hit oltalmazója legyen.

László életének ismerete arra készítette a költőt, hogy megalkossa királyunk jellemének legszebb képét, az „*Athleta Patriae*”-t. Lászlóban nem a katonák egyikét látta, hanem a hazáját szünet nélkül védelő *athletát*, bajvivó vitézt.

A harmadik strófa Várad dicsérete.

A himnuszköltők jelentőségéről így ír Babits: „...tudva vagy tudatlanul, mindannyian e jámbor középkori himnuszköltők örökösei vagyunk; formában, színben, érzésben, gondolatban egyformán tőlük függünk és koldusok lennénk önelkülük.”¹³

A Szent László-ének

Nem tartozik ugyan liturgikus szövegeink közé, hanem inkább XVI. századi históriás énekeink előfutárának tekinthetjük, azonban formai szempontok alapján a himnuszköltészethez kapcsolódik. Sík Sándor véleménye szerint „lírai költészetünknek Balassi Bálintig legszebb darabja az »Idvezlégy kegyelmes Szent László király...« kezdetű

¹² Rövidített formában olvasható: *Éneklő Egyház. Római Katolikus Népelektár*. Bp., 1986, Szent István Társulat, 336–337. p.

¹³ Sík Sándor: *Himnuszok könyve*. Bp., 1989, Helikon, 5. p.

himnusz”.¹⁴ Amiért dolgozatomban különös figyelmet fordítok rá, az az, hogy irodalmunkban először ebben a versben kapcsolódik össze a vallásos gondolat a nemzeti eszmével. Így átmenetnek, összekötő kapocsnak tekinthetjük a liturgikus tisztelet hitvalló szent királya és a néphagyomány nemzetvédő lovagkirály alakja között.

A verset minden bizonnyal a XV. század második felében, feltételezések szerint az 1470–1480 körüli években szerezte kitűnő képességű, ám az ismeretlenség homályába rejtőző szerzője. Gyaníthatóan nem egyházi személy volt. A himnusz (némileg eltérő változatban) két XVI. századi kódexben (Gyöngyösi- és Peer-kódex) maradt ránk, de abban az időben már legalább négy különböző változata lehetett használatban.¹⁵

A Peer-kódexben a Szent László-éneknek latin és magyar változatát olvashatjuk.¹⁶ Ezek tartalmilag és formailag közel állnak egymáshoz. Hasonlóságukból ered a kérdés: melyik az eredeti a kettő közül?

Az irodalomtörténészek többsége a latin szöveg eredetisége mellett foglalt állást. A latin és magyar változat „feltehetőleg egy időben keletkezett, azaz a szerző egyidejűleg írta mindkét szöveget”.¹⁷

A latin szöveg melletti érvek:

1. Középkori költészetünknek csak kis része eredeti.
2. A latin eredetisége mellett szól, hogy a kódexben először a latin nyelvű strófákat közlik, és utána csak a magyart.
3. A latin és a magyar szöveg összevetésekor fordítási ügyetlenség nyomait fedezhetjük fel. Például:

Szent királyok közt drágalátos gyöngy. Regis regum gemma praeclara.

Horváth Cyrill itt rámutat: ha a magyar szöveg lett volna az eredeti, könnyen lefordíthatták volna az adott versmértékben. A tömör latin

¹⁴ Sík Sándor: i. m. 27. p.

¹⁵ Magyar Zoltán: i. m. 414. p.

¹⁶ Némileg eltérő változata a szintén XVI. századi Gyöngyösi-kódexben is megtalálható.

¹⁷ Magyar Zoltán: i. m. 414. p.

Regis regum magyar megfelelőjét azonban már nehezen találta a verselő.¹⁸

4. Döntő, talán legsúlyosabb, Horváth Cyrillnek Szilády egy utalása alapján történt kimutatása, amely szerint a himnusz a Szent László egyik latin szövege, a Codex Lunaelacensis *Legenda Majorját* követi, és László király leírását tartalmazó versszakok sokszor mintegy szó szerint a legenda szövegéből kerültek volna a himnuszba.¹⁹

*Tu vultu plenus et rubicundus
Tu et aspectu desiderabilis
In verbis dulcis, tu manu fortis,
Dejicis cunctos tecum dimicantes.
Tu membris sanus, forma decorus,
Humeris tuis altior cunctis,
Specie sola imperio dignus*

A legendában:

Erat enim manu fortis, visu desiderabilis... statura procerus, caeteris hominibus ab humero supra praeminens; ita, quod exuberantem in ipso sonorum plenitudinem ipsa quoque corporis species imperio digna declararet.²⁰

Ha a himnusz forrása a legenda, így az érvelés jó, és elmondható, hogy a latin szöveg készült közvetlen a forrás alapján, nem pedig a magyar változat.

Az ellenérv helyes voltának bebizonyítására az alábbi feltevés hozható: a magyar szöveg latin fordítója jól ismerte a magyar legendát, és mikor a szent külső szépségét akarta latinra fordítani, eszébe jutottak a jól ismert legendabeli kifejezések.

¹⁸ Vekerti József: *A Szent László-énekhez*. ItK 76. 1972, 136. p.

¹⁹ Vö. Sík Sándor: *A középkori magyar Szent László-himnusz erdetiségének kérdéséhez*. Szeged, 1935, 3. p.

²⁰ Uo.

A magyar szöveg eredetisége melletti érvek:

1. Esztétikai szempontok. A legtöbb helyen a magyar szöveg színe-
sebb, hangulatosabb, természetesebb folyású.

*Tu cum esses tener aetate, Mikoron méglen gyermekded volnál,
Eduxit rex Bela in Pannonia, Kihozta Béla király jó Magyarországba.*

A „jó Magyarország” többet fejez ki „Pannóniánál”. Összevetve a hetedik strófa latin és magyar változatát, megállapíthatjuk, hogy a magyar sor konkrétabb, szebb, bár csak egy szót változtat.

Te circumcingunt imperatores. Környül fekesznek téged császárok.

Ha két szöveget tovább elemeznénk irodalmi szempontból, újabb példákat lehetne találni.²¹

2. Ha a magyar Szent László-himnusz fordítás, akkor egyedülálló a középkori himnuszfordításaink sorában, sokszor szószerinti hűségével.

3. Az a feltevés, hogy a himnuszt magyarról fordították latinra, szokatlan jelenség. A magyar himnusz eredetisége mellett mégis található egy gyakran említett érv: a latin szövegben előforduló magyar kifejezés.

*Tu corde audax more leonis,
Od hoc es dictus Bátor Ladislaus.*

Nem valószínű, hogy a latin himnusz szerzője magyar jelzőt alkalmazott volna. Inkább indokolt lett volna, hogy a műfordító megtartja a különösen jellemzőnek érzett magyar kifejezést.

4. Előző érvek bizonyító erejüket elveszthetik azzal a feltevéssel, hogy a latin himnusz szerzője magyar volt, így maga fordította költeményét magyarra.

Tény: a latin változat ritmusa a magyart követi.

²¹ Megtalálható: Horváth Cyrill (szerk.): RMKT I. 1921, 220–225. p.

Versformája:

3+2 | 3+2 > Testedben + tiszta | lelkedben + fényes.²²

3+2 | 3+2 > Salve be + nigne | rex Ladis + lae.²³

Itt látható, hogy az író kevésbé ügyel arra, hogy az egymásra megfelelő ütembe ugyanannyi szótag jusson. Az ütemeket olvassa, nem a sorok szótagszámát. Ez valóban magyar sajtáság.²⁴

Ha a magyar Szent László-himnusz csakugyan eredeti, akkor középkori költészetünknek – költői érték tekintetében – élére kell helyezni. Ekkor teljes mértékben állnak Horváth Cyrill szavai:

„Az ének valódi gyöngye a középkori magyar lírának: a vallásos áhítatnak és hazafias lelkesedésnek oly erőteljes és költői – és olyan pompás ritmusú – megnyilatkozása, amelyhez foghatót akkor – hozzátenném: egész Balassa előtti líránk termékei között hiába keresnénk.”²⁵

Szent László király alakja és liturgikus tisztelete így bontakozik ki előttünk az adatok sokaságából a maga változatosságában, a középkori Magyarország liturgikus gyakorlata alapján.

Felhasznált irodalom

Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. I. (december 1.–június 30.) Bp., 1977, Szent István Társulat.

Csanád Béla: *Boldog ünnepet, Hazám!* Bp., 1995.

Éneklő Egyház: Római Katolikus Népénektár. Bp., 1986, Szent István Társulat.

Falvy Zoltán: *Drei Reimoffizien aus Ungarn und ihre Musik*. Bp., 1968, Akadémiai Kiadó.

Horváth Cyrill (szerk.): *RMKT. I. Középkori magyar verseink*, Bp., 1921.

Katona Tamás (szerk.): *László király emlékezete*. Bp., 1977, Magyar Helikon.

Magyar Zoltán: „*Keresztény lovagoknak oszlopa*”. *Szent László a magyar kultúrtörténetben*. Bp., 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó.

²² Id. még: RMKT I. 226. p.

²³ Id. még: RMKT I. 227. p. valamint: Vekerdi József, i. m. 142. p.

²⁴ Id. még: RMKT I. 228. p. A magyar eredet mellett érveket, nyelvtani szempontból részletesen tárgyalja Gábor Ignác, Sík Sándor és Vargyas Lajos, amint ezt Vekerdi József i. m. 138–140. p. idézi

²⁵ RMKT I. 228. – „Latin változatát csak azért nem vettem fel fordításaim közé, mert meggyőződésem szerint a kettő közül a magyar az eredeti és a latin a fordítás” – írja himnuszfordításai előszavában Sík Sándor: *Himnuszok könyve*. Bp., 1989, Helikon, 27. p.

- Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Bp., 1980, Szent István Társulat.
- Sík Sándor: *A középkori magyar Szent László-himnusz eredetiségének kérdéséhez*. Szeged, 1935.
- Sík Sándor: *Himnuszok könyve*. Bp., 1989, Helikon.
- Vekerdi József: *A Szent László-énekhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 76. (1972.)
- Wilson-Dickson, Andrew: *A kereszténység zenéje*. Bp., 1994, Gemini.